

NÁČELNICTVÍ A PŘEDPRŮMYSLOVÉ STÁTY (Chiefdoms and Nonindustrial States)

Když jsme již probrali tlupy (bands) a kmeny (tribes), vrátíme se ke složitějším formám společensko-mocenské (sociopolitické) organizace, tj. náčelnictví (chiefdoms) a předprůmyslové státy (nonindustrial states).

První státy neboli *civilizace* jako nejlepší synonymum (slovní souznění, slova stejného významu) se objevily ve Starém Světě asi před 5 500 lety.

První náčelnické útvary, resp. první hodnostářské společnosti, se objevily ještě asi o 100 let dříve a některé ještě přežívají dodnes.

(Poznámka: chiefdom = "náčelnictví" nebo „vůdcovství“ – **hodnostářská společnost** na rozdíl od společnosti rovnostářské.)

Princip „náčelnictví“, resp. „vůdcovství“ představoval přechodnou formu sociopolitické organizace v průběhu vývoje od kmenového zřízení ke zřízení státnímu (od kmenů ke státu). Od předzemědělských společností přes plužní zemědělství ke státní organizaci.

Státní útvary (formace) vznikly v Mezopotámii (na území dnešního Iránu a Iráku), v údolí Indu (Pákistán), v Indii a severní Číně. O několik tisíc let později pak státy vznikly též ve dvou částech Západní zemské polokoule (hemisféry) – jsou to: Mexiko, Guatemala a Belize) a Střední Andy (Peru a Bolívie). Nejstarší státy se nazývají **archaické**, nebo předprůmyslové či neindustriální (nonindustrial states), na rozdíl od moderních, industriálních a národních států (national state). Robert CAINERO definuje stát takto: stát je „autonomní politická jednotka zahrnující či obsahující mnoho komunit (společenských skupin) na svém státním území (teritorium) a má ústřední vládu (centrální řídicí orgán), která má právo vybírat daně (berně, poplatky), povolávat a odvádět muže k práci nebo do války (pracovní a vojenské povinnosti) a vydávat zákony, předpisy a nařízení a vyžadovat a vymáhat jejich plnění.“ (CARNEIRO 1970)

Vůdcovská či náčelnická, resp. hodnostářská společnost a stát, podobně jako celá řada dalších kategorií, které se používají ve společenských vědách, představují **ideální typy**.

To znamená, že to jsou označení (nálepky), které vyjadřují společenské protiklady (sociální kontrasty) a vypadají mnohem jednoznačněji a přesněji (definitivně), než ve skutečnosti jsou či než jaká je sama skutečnost). Ve skutečnosti od kmene k hodnostářské společnosti (náčelnictví, vůdcovství), a od této formace ke státu jsou plynulé přechody (kontinuum).

Některé společnosti mají mnoho znaků či vlastností (atributy) hodnostářské společnosti, ale současně si zachovávají i znaky společnosti kmenové. A některé pokročilejší hodnostářské společnosti mají již některé znaky či vlastnosti (atributy) archaických států, a proto je obtížné je zařazovat do té či oné (jedné nebo druhé) skupiny, resp. kategorie. Vidíme to, když náš soubor společností rozdílných v prostoru a čase dostatečně velký. Uznáme-li tuto „plynulou změnu“ či proměnu čili kontinuum (JOHANSON a EARLE 1987), někteří antropologové mluví o „složitých hodnostářských společnostech“ (complex chiefdoms), které mají již *téměř úplně* charakter státu (EARLE 1887).

POLITICKÉ A EKONOMICKÉ SYSTÉMY V HODNOSTÁŘSKÝCH SPOLEČNOSTECH (Political and Economical Systems in Chiefdoms)

(archaický=starobylý, zastaralý; formace=útvár, utváření).

Jak v této kapitole ještě uvidíme později (v Peru a Buganda), archaické státní útvary (formace) často prošly vývojovou fází hodnotářské společnosti (náčelnictví, vůdcovství). Ovšem, tyto útvary zůstaly i nadále neúplné a pouze hodnotářské společnosti se objevily v několika oblastech okolo Karibiku (Karibské ostrovy, Panama, Kolumbie), což je nyní jihovýchod Spojených států a v Polynésii. V Evropě hodnotářské společnosti vytvářely megalitické kultury, jako například takovou kulturu, která proslavila Stonehenge (předhistorická megalitická stavba náboženská nebo pohřební). Skutečně, mezi objevením se a rozšířením produktivního hospodářství (výroba potravin) a rozmachem a rozšířením Římské říše (expanze), značná část Evropy byla organizována na úrovni vůdcovství čili hodnotářské společnosti, ke které se vrátila po pádu Římské říše. Základy historické Evropy – a tím i moderního světového systému – vznikly, resp. se objevily jako výsledek vývoje, když některé z těchto hodnotářských společností se během raného středověku vyvinuly ve státy (JOHANSON a EARLE 1987). („Darl Agnes“, „doba temna“, raný středověk, hlavně od rozpadu Římské říše do konce 10. století.)

Hodně etnografických znalostí či vědomostí o hodnotářských společnostech pochází z Polynésie, kde byly v době výzkumných a objevitelských cest Evropanů zcela běžné. (Polynésie=souostroví v jihozápadním a středním Tichém oceánu vč. Nového Zélandu, Havajských ostrovů a mnoha dalších).

V hodnotářských společnostech jsou společenské vztahy (sociální relace) upravovány a řízeny (regulace) příbuzenstvím, sňatky, rodokmenem, generačně, věkem a pohlavím právě tak (tj. stejně) jako v tlupách a kmenech.

To je základní rozdíl (fundamentální diference) mezi hodnotářskou společností a státem (chiefdom vs. state). Státní zřízení spojuje všechny nepříbuzné osoby dohromady a zavazuje všechny věrností, resp. loajalitou k vládě.

(Tab. 13.1 uvádí některé rozdíly či odlišnosti a protiklady mezi tlupou, kmenem, hodnotářskou společností čili náčelnictvím a státem.) Budeme ji potřebovat pro následující diskusi.

Na rozdíl od tlup a kmenů, hodnotářských společností (náčelnictví) jsou státy charakterizovány *stálým politickým řízením* (permanentní politická regulace). Území, která spravují (administrace), obvykle obnáší na tisíce lidí, kteří žijí v mnoha vesnicích a/nebo v malých osadách, vesničkách a vískách. **Úřad** či funkce je stálé místo (postavení, pozice), které musí být obsazováno znovu jen v případě, že se uvolní či je uprázdněno nebo v případě úmrtí nebo odchodem na odpočinek. Protože takový úřad či funkce jsou systematicky znovu obsazovány, struktura hodnotářské společnosti přetrvává přes generace, a tím chrání, zajišťuje a zaručuje stálost politického řízení (permanentní politická regulace).

V hodnotářských společnostech Polynésie jsou náčelníci politickými odborníky či specialisty „na plný úvazek“, zejména mají-li na starosti řízení výroby (produkce), rozdělování (distribuce) a spotřeby (konzumace). Náčelníci či vůdci v Polynésii se opírají o náboženství, které je pilířem jejich vážnosti, úcty, síly a moci, tj. autority. Výrobu, tj. činnosti při kultivaci, obdělávání půdy na určitých pozemcích a při pěstování užitkových rostlin, řídí tím, že něco poroučejí, nařizují či rozkazují, ovládají a kontrolují, nebo naopak, že něco zakazují, nedovolují či něčemu zabraňují – pomocí náboženských tabu. V určitých obdobích, resp. ročních dobách (sezóna) – často při příležitostech obřadních (rituály), jako je například slavnost (ceremonie) při příležitosti první úrody první plody práce, sklizeň, srv. naše dožínky), lidé mohou nabídnout, resp. dát či přinést část své sklizně náčelníkovi a tím i jeho zástupcům (reprezentanti). Produkty postupují vzhůru, nakonec až k náčelníkovi. A naopak, náčelníci podporují slavnosti, na nichž zase rozdávají zpět mnohé z toho, co dostali, což jen ilustruje závazný podíl příbuzenství. Takový tok zdrojů, zdola nahoru, do ústředí (centrálního úřadu), a poté naopak z ústředí shora dolů, u centra k lidem, se nazývá „náčelnické přerozdělování!“ (chiefly redistribution). Takové přerozdělování (redistribuce) nabízí či

umožňuje poskytovat různé ekonomické výhody. Jestliže určité oblasti jsou zaměřené na určité plodiny (specializace), nějaké obecně prospěšné statky nebo na nějaké speciální služby (servis), pak takovým náčelnickým přerozdělováním (redistribuce) jsou takové produkty dostupné či dosažitelné pro celou společnost (produkt=výtvor, výsledek nějaké činnosti). Náčelnické přerozdělování též hraje svoji roli v riziku **řízení** (riziko, risk=nebezpečí škody, nezdaru při nějakém podnikání; riskovat=odvázat se něčeho nejistého, dávat v sázku, vydávat se v nebezpečí). Podněcuje a pobízí produkci nad úroveň bezprostředního přežití, tj. holé a nejnужnější živobytí (existenční minimum) a umožňuje zřizovat ústřední či centrální sklady zásob produktů (magacín), jichž může být velký nedostatek v dobách nouze, hladu nebo i hladomoru. Hodnostářské společnosti a archaické státy měly hospodářství podobná (podobné ekonomie), většinou založená na rozvinutém pěstování plodin a chovu zvířat (intenzivní kultivace) i správní systémy ovládaného a řízeného obchodu a výměny (regulace); viz zprávy o základech hodnostářských společností (EARLE 1987, 1991). Více či méně omezená čili limitovaná škála politického a ekonomického řízení v těchto hodnostářských společnostech však trvala jen poměrně krátkou dobu a rychle se vyvíjela v ústřední vládu, což je jeden z vymezujících znaků státu (definice).

SOCIÁLNÍ STATUS V HODNOSTÁŘSKÝCH SPOLEČNOSTECH (NÁČELNICTVÍ) (Social Status in Chiefdoms)

(status=stav, společenské postavení, životní úroveň, vysoké postavení, uznání role, charakteru, funkce, viditelný znak a symbol životní úrovně a společenského postavení; status v nejobecnějším chápání je souhrnné vyjádření sociální pozice člověka v určité společnosti, resp. skupině, spojené s určitou mírou ocenění ze strany druhých; na každý status se váže jistý soubor práv a povinností)

Sociální status v hodnostářských společnostech byl založen na hodnostním pořadí, vyšším věku, resp. „služebním“ věku (seniorita), protože společenské a hodnostní postavení (rank), moc a síla, úcta a vážnost (prestiž) a zdroje přicházely skrze pokrevní příbuzenství a rodem. Vůdci (šéfové) v Polynésii měli či si udržovali mimořádně dlouhé rodokmeny (genealogie). Někteří náčelníci – a to bez znalosti písma – dokázali **vysledovat** své předky nazpět až po 50 generací. Všichni lidé této náčelnické společnosti si mysleli či předpokládali, že jsou si navzájem příbuzní. Předpokládali podle toho, že všichni pocházejí z jedné skupiny předků – zakladatelů rodu. Vůdce či náčelník (většinou to byl muž) měl představovat a okázale projevovat, tj. demonstrovat, svoje stařešinství, postavení nejstarších členů rodu (seniorita). Stupeň této seniority byl na některých ostrovech záměrně vypočtený tak složitě či komplikovaně, temně a nejasně, že tu existovalo tolik hodností jako lidí. Například, třetí syn byl v pořadí hodností níže než druhý syn, který byl zase o jednu pozici níže (rank) než ten první, tj. prvorozený. Děti nejstaršího bratra ovšem měly všechny hodnostní stupně (ranky) vyšší než děti dalšího bratra, jehož děti měly zase vyšší postavení než děti mladších bratrů (rank=hodnost, hodnostní stupeň, stav, postavení). Ovšem dokonce i ta nejnižší postavená osoba byla v této hodnostářské společnosti příbuzná s náčelníkem. V takových souvstažnostech a souvislostech (kontext) založených na pokrevním příbuzenství, každý člověk bez výjimky, dokonce i náčelník, by měl s každým, s ním/ní, společné příbuzné. Protože každý měl jen velmi málo odlišné společenské postavení (diferenční status), bylo pak velmi obtížné vymezit nějakou hranici mezi elitou a obyčejnými lidmi. Ačkoliv jiné hodnostářské společnosti počítali senioritu odlišně a měly kratší rodokmeny než v Polynésii,

vztah ke genealogii a senioritě, a též nepřítomnost (absence) příkrých rozdílů mezi elitou a obyčejnými lidmi, jsou společné vlastnosti všech hodnostářských společností.

SYSTEM STATUSŮ V HODNOSTÁŘSKÝCH SPOLEČNOSTECH A STÁTECH (Status Systems in Chiefdoms and States)

Systémy statusů v hodnostářské společnosti (náčelnictví) jsou si podobné v tom, že jsou založeny na *rozdílném přístupu ke zdrojům*, tj. diferencovaný, rozrůzněný přístup k životním potřebám a prostředkům k jejich dosažení, např. zásobám, majetku a bohatství. To znamená, že někteří muži a některé ženy mají tento přístup zvýhodněný, přístup k moci, prestiži a majetku, tj. požívají a využívají určitých výhod a výsad (privilegia). Ovládají, resp. mají pod kontrolou strategické životní zdroje, zejména půdu, vodní zdroje a jiné prostředky výroby statků jako důležitých hodnot (produkce).

EARLE charakterizuje náčelníky jako: „vznikající a nastávající šlechtu s výhodami co do bohatství a majetku (prospěch z bohatství v zisku) a co do životního stylu (1987, str. 290). (aristokracie=privilegovaná a vybraná, tj. výsadami zvýhodněná, část určité společenské vrstvy). Tito lidé se zvýhodněným přístupem ke zdrojům byli obvykle náčelníci a jejich nejbližší příbuzní i jejich zástupci a pomocníci (asistenti). Ve srovnání s hodnostářskými společnostmi či náčelnictvím pak starobylé (archaické) státy již vymezovaly pevnou, přísnou a stálou hranici mezi elitami a masami, která rozlišovala a odlišovala přinejmenším mezi lidmi urozenými (nobilita) a neurozenými, tj. obyčejnými (masa=dav, velká skupina lidí, jednorázově, spontánně nebo dlouhodobě, ve které jedinec do určité míry ztrácí svou osobnost, a kde vzájemná psychická interakce vede ke vzniku podobných cílů, emocí, nálad, volných aktivit a k přijímání stejných vzorů, hledisek, vkusu; masy=široké vrstvy lidu; nobilita, nobles=přední, panská společenská vrstva, urození, šlechta; plebs=příslušníci lidových vrstev, lidé prostí, chudí nebo nekultivovaní).

Rod, rodové příbuzenství, resp. původ, zavazují, aby se rod nerozšiřoval z vyšší vrstvy do nižší, urození mezi neurozené, noblesa (vyšší společenská vrstva) mezi plebs (nižší společenská vrstva), tj. obyčejné lidi, lid. A to v důsledku *stavovské endogamie*, tj. uzavírání sňatků pouze mezi členy své vlastní společenské třídy.

(Poznámka: srv. později ve feudalismu tzv. morganatický sňatek=stavovsky nerovný, při němž manželka a potomstvo se vylučují ze stavovských výsad muže a z práva zdědit určité statky; viz např. z naší historie morganatický sňatek mezi rakouským následníkem trůnu arcivévodou Františkem Ferdinandem d'Este a českou hraběnkou Žofií Chotkovou, zavraždění v Sarajevu r. 1914, jejich děti vyloučeny z následnictví, protože matka byla pouze hraběnkou!). Obyčejní lidé se ženili a vdávali pouze s obyčejnými lidmi a elita si brala jenom elitu.

Takové rozdělení společnosti na společensko-mocenské, resp. socioekonomické vrstvy či společenské třídy (stratifikace) byly v příkrém protikladu (kontrast) s poměry u tlup a kmenů, kde systém statusů, tj. postavené ve společnosti, byl založen na prestiži (vážnost, úcta, důstojnost, věhlas, dobré jméno, vliv na veřejnosti a ve společnosti, vysoký stupeň společenského hodnocení), a nikoliv jen na přístupu k životním zdrojům, tj. majetku, bohatství a zajištěné existenci.

Odstupňování rozdílů prestiže (viz výše), tj. rozrůznění čili diferenciací existovala i v tlupách a kmenech, kde odrážela zvláštní vlastnosti (specifické kvality), talent a schopnosti (např. dělba práce podle schopností). Dobří lovci si získali respekt (vážnost a úcta, někdy i bázeň) u svých druhů tak, jak byli velkorysí a šlechetní (generosita). Takový zkušený a dovedný

léčitel, tanečník, brilantní vypravěč příběhů, nebo kdokoliv jiný, kdo má talent nebo schopnosti a dovednosti, které ostatní umí zhodnotit, resp. vysoce ocenit, a pak si ho i vážili. V kmenech určitá prestiž (nějaká úcta vážnost svého druhu) patří vůdcům rodu (lídři) a přechází na náčelníka vesnice (hlava) a především náleží tzv. „Velkému člověku“ (Velkému muži, Big Man), regionální osobnosti, která ovládá, poroučí a řídí, a těší se věrnosti a oddanosti (lojalita) při činnosti či práci ostatních. Ovšem, všechny tyto osobnosti musí být současně velkorysí, velkodušní a šlechetní (generosita). Pokud si nahromadí přespříliš zdrojů (majetek, bohatství, zásoby), včetně pozemků a nemovitostí a zásob potravy nebo krmiva, a to o hodně více než ostatní obyvatelé vesnice, pak se o to s ostatními musí nějak podělit. Protože strategické zdroje (suroviny a základní životní potřeby) jsou dostupné či k dispozici každému, nějaké společenské třídy založené na soukromém vlastnictví či držbě nerovného či nerovnoměrného množství zdrojů, nemohou nikdy existovat.

V mnoha kmenech, zejména s patrilineárními rody, prestiž (vážnost a úcta), sílu a moc mají muži mnohem větší než ženy. Tyto nápadné protiklady (genderový kontrast) v hodnotářské společnosti (náčelnictví) poněkud mizí, protože přístup ke zdrojům je založen na senioritě rodu, tj. hodnotním pořadí podle věku (jakýsi „služební věk“ nejstarších členů – stařešinů), takže některé ženy jsou v tomto smyslu starší než muži. Na rozdíl od „Velkého Člověka/Muže“ (Big Man), náčelníci jsou zproštěni či osvobozeni od normální (běžné, obvyklé) práce a mají určitá práva a výsady (privilegia), která jsou pro masy nedostupná. Ovšem, podobně jako „Velký Člověk/Muž“ (Big Man), nicméně mohou z majetku, který získali, hodně vrátit.

Systém statusů, tj. společenských postavení, v hodnotářských společnostech (náčelnictví), ačkoliv je založen na rozrůzněném přístupu a dosažitelnosti (diferenciace), se přesto od systému statusů ve státním zřízení liší, protože těch několik málo zvýhodněných byli vždy příbuzní a pomocníci náčelníka.

(Poznámka: status je v neobecnějším chápání souhrnné vyjádření **sociální pozice** člověka v určité společnosti, resp. skupině, spojené s určitou mírou ocenění ze strany druhých. Dynamickou složkou statusu je sociální role.)

Ovšemže, tento typ systému statusů netrval či nevydržel příliš dlouho. Náčelníci se začali chovat a začali jednat, resp. hrát roli, jako králové (vladaři) a pokoušeli se narušit či rozrušit příbuzenský základ (báze) hodnotářské společnosti. Na Madagaskaru to dělali tím, že ze hry vyřadili své nejvzdálenější příbuzné a přiřadili je nebo zařadili mezi obyčejné, prosté lidi (degradace) a zabraňovali sňatkům mezi lidmi urozenými a neurozenými, prostými (nobilita vs. plebs; degradace= zbavení hodnosti a moci, přeřazení na nižší stupeň, snížení, ponižení, pokles, úpadek) (KOTTAK 1980)

Takové změny či přesuny ve společenské hierarchii – *pokud jsou společností přijaty a uznány* (akceptace) – vytvářejí oddělené společenské vrstvy (strata): nesouměřitelné a nesouvisející skupiny, které se zásadně liší v přístupu k majetku, bohatství, prestiži (vážnost a úcta) a moci. Tzv. stratum – **společenská vrstva** – je jedna, dvě nebo více skupin, které se ve vzájemném srovnání výrazně liší (kontrast) co do společenského postavení (sociální status) a v přístupu ke strategickým zdrojům. Každá vrstva zahrnuje lidi či jedince obojího pohlaví a všech věkových kategorií. Vytvoření oddělených společenských vrstev se nazývá rozvrstvení společnosti čili stratifikace. Její vznik a rozvoj je projevem přechodu hodnotářské společnosti (náčelnictví) ke státnímu zřízení, resp. státu.

Přítomnost a přijetí společenských vrstev je jedním z charakteristických znaků státu (presence a akceptace sociální stratifikace).

Vlivný sociolog Max WEBER (1922) definoval 3 vzájemně související rozměry společenských vrstev (dimenze sociální stratifikace):

- 1) Ekonomický status, tj. **majetek a bohatství**, zahrnující veškerý osobní majetek či jmění (aktiva), včetně všech příjmů (plat, služné, mzda, honoráře, dividendy,

důchody), půda či země, nemovitosti a jiné typy vlastnictví (SCHAEFER a LAMM 1992). Kapitál jako značné nahromadění jmění vůbec nebo velké množství hotových peněz, zboží, které je předmětem obchodu, úspory přeměněné v investice, hodnota přinášející zisk.

- 2) Politický status, tj. **moc**, schopnost prosadit vůli někoho nad jinými, dělat, co někdo chce. (Poznámka: označení vyšší pozice ve společenském vztahu, někdy v životním prostředí vůbec, schopnost donutit někoho, aby si počínal jinak než by chtěl; pravděpodobnost, že jeden činitel bude schopen prosadit svou vůli přes odpor jiných).
- 3) Společenský status, tj. **prestiž** (významnost postavení někoho nebo něčeho, vážnost a úcta, věhlas, vliv, dobré jméno, vliv na veřejnost a ve společnosti, vysoký stupeň společenského hodnocení). Prestiží se tedy míní vážnost a úcta, respekt (vážnost a úcta spojené s bázní a strachem) nebo uznání, pochvala, souhlas s činy a skutky nebo kvality ukázkové, vzorné a vzorové, hodné následování. Prestiž neboli „kulturní kapitál“ (BOURDIEU 1984) umožňuje a zajišťuje lidem se zdravým rozumem a inteligencí, smyslem pro hodnoty a respekt, které se často mohou obrátit v ekonomické výhody.

Souhrnně tři Weberovy dimenze stratifikace: 1) bohatství – ekonomický status; 2) moc – společenský status; 3) prestiž – společenský status.

Tyto Weberovy rozměry společenského rozrůznění (dimenze stratifikace) jsou vyjádřením různých, rozmanitých a různorodých (pestrá paleta) stupňů v hodnostářské společnosti (náčelnictví). Ovšem, v hodnostářských společnostech chybí ostré hranice a rozdělení do tříd, které právě charakterizuje stát.

Bohatství, moc a prestiž v hodnostářských společnostech (náčelnictví) jsou vesměs vázány na příbuzenské, resp. rodové vazby (faktory). Historicky pak objevení se rozdílných přístupů ke zdrojům živobytí v hodnostářské společnosti, rozrůznění společenských tříd (stratifikace) a státní zřízení (stát), jsou děje či procesy stupňovité, pomenáhlé, pozvolné a postupné. V některých společnostech evoluce byla pomalá, vleklá, resp. zpomalená dočasnými náhlými rozvraty až zhroucením (kolaps), jak se například stalo v Evropě po pádu Římské říše. Proto antropologové se musí někdy rozhodovat arbitrárně (svémocně, libovolně), zda některá konkrétní (partikulární) společnost s politickým řízením a rozrůzněným (diferencovaným) přístupem ke zdrojům by měla být označena jako ještě hodnostářská nebo již jako stát.

V archaických státech – prvních v evoluci lidské společnosti – existovaly výrazné rozdíly (kontrast) v bohatství, moci a prestiži mezi celými skupinami lidí (společenské vrstvy – strata), mužů a žen (gender). Každá společenská vrstva (stratum) zahrnovala lidi obou pohlaví a všech věkových kategorií. **Nadřazená vrstva** (elita) měla své výhody a výsady (privilegia), zvýhodněný přístup k majetku, bohatství, moci a jiným hodnotám. Získat přístup k takovým zdrojům a možnostem byl pro členy **podřízené vrstvy** (nižší, neplnoprávná, nerovnoprávná, chudinská, ukřivděná) omezen a vymezen právě privilegovanou nadřazenou vrstvou. Společenské a majetkové rozvrstvení (socioekonomická stratifikace) zůstává jako vymezuující a charakteristický znak všech států, ať archaických nebo industriálních.

Elity, tj. skupiny lidí, kteří zaujímají vedoucí postavení v politických, hospodářských, kulturních a dalších strukturách společnosti, řídí a ovládají prostředky výroby (produkce= výroba předmětů, tvorba děl, předvádění výkonů), jako jsou např. půda, stáda, voda, kapitál, farmy nebo továrny. Ti, kteří se narodili na dně této společnosti, resp. na dně této hierarchie (odstupňované společenské vrstvy), mají příležitosti a naděje na společenskou změnu značně omezené (redukce šancí sociální mobility). K vlastnickým či majetnickým

právům elit obyčejní lidé svobodný přístup nemají. Pouze ve státním zřízení si elity mohou podržet své rozdíly v bohatství a majetku. Na rozdíl od „Velkého Člověka/Muže“ a náčelníka totiž nemusí nic vracet lidem, kteří umožnili jejich vzestup.

STATUS A ROLE (Status and Role)

Předtím než začneme diskutovat státní zřízení, resp. stát, zastavíme se ještě poznámkou, že **status** má ve společenských vědách dva významy. Jeden význam (jako ve Weberově diskusi o sociálním statutu) se blíží pojmu **prestiže** a vztahuje se ke společenské klasifikaci (třídění hodnocení podle postavení ve společnosti). Tak někdo jako například šéf (vedoucí, nadřízený, představený, přednosta) může mít vyšší statut než někdo jiný. Jiný význam (zde zkoumaný v kapitole o etnicitě a etnických vztazích) je neutrální. Zde status jednoduše znamená postavení v sociální struktuře, pozici, která určuje, kde někdo je, resp. kam ve společnosti patří, kam „zapadá“ (LIGHT, KELLER a CALHOUN 1994). Takové sociální statuty zahrnují pojmy jako: matka, otec, syn, dcera, člen klubu nebo týmu srv. u nás Sparťan – Slávista), politické strany (republikán – demokrat, srv. u nás ODS - ČSSD), církve či náboženského vyznání (katolík – protestant, křesťan – žid – muslim, baptista), povolání či zaměstnání (účetní, zemědělský dělník...), pastevec, lovec... v naší vlastní společnosti tisíce dalších. (Obr. 13.1)

Mezi mnohočetnými a rozmanitými statusy zaujímáme zvláště ty, které nějak vyčnívají, resp. dominují, v konkrétním prostředí nebo situaci, jako je syn nebo dcera doma a student ve třídě.... V průběhu života některé statusy opouštíme, „necháváme za sebou“ (např. vysokou školu vůbec, nebo student vyšších ročníků...), a naopak, jiných statutů nabýváme (např. student 1. ročníku na vysoké. „prvák“). Když opouštíme jeden status nebo zemřeme, opouštíme či ztrácíme tyto pozice či postavení, a nabýváme či zaujímáme jiné. Držitelé statusu se mění, ale status jako takový trvá jako součást společenské struktury.

Připsaný status: některé statusy jsou tzv. připsané (**askriptivní**): lidé mají malou nebo vůbec žádnou možnost je ovlivnit, nemají žádnou volbu (nemají na výběr, nemají s tím nic společného). (Poznámka: srv. například - „nemohu za to, že jsem se narodil, komu, kde a kdy, ani jaký a jak). Pohlaví je normální připsaný status, s tím se člověk narodí, ačkoliv některé kultury dovolují a umožňují i změnu pohlaví. Věk je další normální připsaný status. V unilineárních společnostech (viz výše) je daná příslušnost k rodu rovněž připsaný status. Člověk automaticky patří k otcově rodu v patrilineárních společnostech a k rodu matky ve společnostech matrilineárních. V hodnostářských společnostech a státech mnohé, zejména nápadné rozdíly (kontrasty) co do majetku, bohatství, prestiže a podílu na moci, jsou rovněž statusy připsané. V hodnostářských společnostech (náčelnictví) jsou statusy připsané rodokmenem a stařešinstvím (genealogie a seniorita). Ve státech se někteří lidé narodí do bohatých a urozených (noblesních) rodin, zatímco jiní se narodí do chudoby, resp. chudobných či bídých poměrů. V archaických státech prvořadě a nejdůležitější osoby mají status výsosti, známé jako král a královna, tento status je rovněž připsaný, stejně jako status náčelníka v hodnostářské společnosti (náčelnictví).

Získaný status: získaný status naopak není automatický, ale dosahuje ho osobnostními vlastnostmi a charakterem, talentem, činy, snahou, vynaloženou námahou, vypětím (ze všech sil), aktivitami a výkony, úspěchy, společenskou obratností, znalostmi a schopnostmi, i naplňováním předpovědí a očekávání apod. V tlupách získaný status zahrnuje např. úspěšné léčitele kouzelníky (medicinman), vynikající tanečnický a vypravěče apod. V kmenech se člověk může stát vůdcem (lídr) díky své pracovitosti,

velkomyslnosti a štědrosti (generosita), a jinými speciálními dovednostmi. Skutečný vůdce má charisma, tj. až nadpřirozenou schopnost osobnosti působit na vlastní stoupence a lid. Získané statuty (postavení ve společnosti) v kmenech zahrnují i mnohoženství (polygynie), statut válečníka, obchodního partnera, kmenového kouzelníka či čaroděje, hypnotizéra, resp. specialistu na změněné stavy vědomí (trans, extáze apod.) – výjimečné osoby mezi stovkami ostatních.

Počet společenských statusů (postavení) se zvyšující se složitostí společnosti vzrůstá (a může být využit i jako míra komplexity dané společnosti).

V moderním světě se rozhodujeme, zda se oženit či vdát (vstoupit ve svazek manželský), zda mít děti nebo ne, takže dokonce i naše vlastní statusy (postavení a pozice) jsou statusy získané, jako např. manžel/manželka, snoubenec/snoubenka nebo otec/matka našich dětí. Co se například týče sňatků a rodičovství, tradiční společnosti mají daleko menší možnost volby. Odstup či vzdálenost (distance) obou pojmů – status připsaný a status získaný – není vždy jasný, hranice není pevná a vyhraněná (je „na šířku vlasu“). Například, jestliže si vybíráme svou vysokou školu, resp. se rozhodujeme, kterou univerzitu či fakultu si vybrat (z těch, které se hodí a jejímuž studiu se chceme věnovat a jsou pro nás vhodné a přijatelné) nebo si vybíráme práci či zaměstnání (z těch, které hledáme podle nabídek), v každém případě náš eventuelní úspěch nebo neúspěch ovlivňuje rodinné zázemí, původ a výchova.

Nehledě na hodnoty vyznávané v Severní Americe, (zejména individualita), dosáhnout individuálního úspěchu (včetně možnosti vzestupu z bídy k bohatství; viz „z žebráka boháčem“, v orig. „from „rags to riches“, hadrník, drban...), je pro potomka ze střední nebo vyšší třídy rozhodně snazší než pro toho, kdo se narodil do chudoby.

Každý status má s ním související **rolí**, tj. soubor očekávaného chování, postojů, a názorů, práv a povinností či závazků (kulturní „vlastnictví“). Díky enkulturaci očekáváme určitý způsob chování, které je pro určitý status charakteristické.

Kultura vytváří obraz či předobraz (image) o tom, co je „dobrý“ nebo „špatný“ šéf (boss) (tj. takový, jaká má být) nebo učitel, nebo matka, nebo trenér (kouč). Například, „otcovské“ chování může být definováno jako milující, laskavé a něžné či láskyplné apod., takové chování, kdy otec se stará a pečuje o rodinu, takové chování, které pomáhá, je oporou, dodává sílu, postaví někoho na nohy, ledacos snese, vydrží, stará se, obstarává, poskytuje obživu, i udržuje při životě... ale i přimlouvá se (intervence), financuje leccos, např. hradí za někoho dluhy nebo platí studium... apod. V některých společnostech status (postavení) zeťe (zeť=manžel matčiny dcery) vyžaduje od tchyně (matka jeho manželky) strohý odstup a sám má ke tchýni chladný přístup, někdy až ke kritickému bodu, že, když je příliš vlezlá a dotěrná, vyhodí ji na ulici (tj. když se tchyně snaží zeť příliš ovlivňovat). V jiných kulturách je rolí zeťe chovat se ke tchýni a starat se o ni stejně nebo podobně, jako by šlo o jeho vlastní matku. Nebo ještě v jiných kulturách jako k vdově.

Antropolog Ralf LINTON (1936) navrhl (koncipoval a formuloval) rozdíl mezi statusem a rolí tak, že status (postavení ve společnosti) člověk zaujímá, ale svoji roli hraje! Status je pozice ve společnosti, kdežto role vyžaduje myšlení (nápad, ideje, myšlenky, schopnost logicky myslet) a činy či jednání (podnikat určité kroky, „dát se do toho“), tj. akci.

Existují přece studenti, kteří propadají, duchovní, kteří hřeší, šéfové, kteří jsou lumpové a prevítí. Nějaký muž může být vzdělaný a kvalifikovaný, mistr svého řemesla, ale současně mizerná a nedbalý otec.

STÁTY (States)

Ačkoliv mnohočetné statusy a role existují ve všech společnostech, jsou četnější, složitější a specializovanější (komplexita) ve státech, resp. ve společnostech se státním zřízením. A to mnohem více než v tlupách, kmenech a náčelnických, resp. hodnostářských společnostech.

Jako ilustrace obecných evolučních trendů či základních směrů vývoje, určité statusy, jejich struktury, systémy a subsystémy se specializovanými funkcemi byly zjištěny a doloženy u všech států. Zahrnují pak následující:

- 1) Populační kontrola (řízení obyvatelstva a dohled) – stanovení, vytyčení či vymezení hranic (pomezí, hraniční čára), vytvoření, stanovení a přijetí občanských kategorií, zavedení censu, tj. sčítání lidu (census=odhad jmění občanů prováděný vždy po určité době, spojený se zjištěním věku, bydliště a příslušnosti ke stavu; souhrn podmínek k nabytí určitých občanských a politických práv).
- 2) Soudnictví čili justice: zákony, zákonné čili zákonem předepsaná právní řízení, soudci a soudy.
- 3) Stálé vojenské a policejní síly (armáda a policie).
- 4) Fiskální systém: daně, zdanění, poplatky, zpoplatnění, příjem z daní, určení poplatků (fiskus=státní pokladna, erár)

V archaických (starobylých) státech tyto subsystémy byly sjednoceny, resp. propojeny v systém – celek (integrace) pomocí systému nařízení a pravidel a předpisů nebo vládou či správními orgány sestávajících z civilních, vojenských a církevních úředníků (FRIED 1960). (Poznámka: stát=organizovaná politicky jednotná společnost na určitém území, tzn. v určitých hranicích, s jednotným zákoníkem, vládou a správou. Stát se často překrývá s národem (národní stát, „national-state“); stát je zaměřen k udržení a stupňování jednoty, cítění, myšlení, vůle a spolupráce (kooperace). Tato syntéza, souhrn a celek (totalita) je úměrně ve všech státních institucích. Základní znaky: veřejná donucovací moc, souhrn příspěvků vybíraných od příslušníků státu k vydržování zvláště veřejné donucovací moci a územní organizace obyvatelstva. Jedním z hlavních atributů je moc, tj. síla způsobit vnutit jednotlivcům a skupinám cizí vůli jako závaznou, podřídit je této vůli i za pomoci hrozby a použití fyzického násilí. Prosazuje se také autorita, tj. závazná řídicí vůle, které se individua podřizují. Funkce státu se dělí podle teritoriálního a obsahového zaměření na vnější a vnitřní. Státní moc je monopolním nositelem právní tvorby, resp. uznání pravidel chování jako právních a nástrojem k zabezpečení ochrany právního řádu a jeho fungování. Suverenita státu – státní moc jedná s jinými státy samostatně a nezávisle na činnosti jiných států a má pro to vlastní orgány. Forma státu – způsob organizace státní moci a režim fungování, složení nejvyšších orgánů a jejich vzájemné vztahy, územní organizace a systém vztahů mezi státem jako celkem a jeho územními částmi. Unitární stát – jeden soubor nejvyšších orgánů, jedna ústava. Složený stát – několik členských států (svazy, spolky) spojené například monarchou.

POPULAČNÍ KONTROLA (Population Control)

Aby státy věděly, komu vlastně vládnou, musí mít obyvatelstvo (populaci) po kontrolou: všechny provádějí tzv. census, tj. sčítání lidu. Státy vytyčují hranice, které je oddělují od jiných společností. Celní úředníci (celníci), imigrační úředníci, námořní síly, pobřežní hlídky, pohraniční stráž pak řídí a usměrňují čili regulují průchodnost hranic čili hraniční přechody

z jednoho státu do druhého. Dokonce i předprůmyslové (nonindustriální) státy mají vždy nějaké „hraničáře“, tj. síly, které zajišťují udržení a zachování hranic.

Ve státě Bugunda, archaickém státě i Viktoriina jezera (Victoria Lake) v Ugandě, král odměňuje přemiemi vojenské osoby, důstojníky (příslušníky bezpečnostních sil) nemovitostmi (půda, statky) ve vzdálených příhraničních provinciích. Ti se pak stávají stráží proti narušitelům či cizím vetřelcům.

Státy též mají obyvatelstvo (populaci) pod kontrolou pomocí administrativního, resp. správního rozdělení státu na menší části: provincie (kraje jako správní jednotky), distrikty (okresy či obvody), „státy“, hrabství (kraj, okres, správní obvod), apod. Úředníci na nižších úrovních řídí a spravují tato území (teritoria) na nižších úrovních správního rozdělení (administrativa=řízení, vedení vyřizování veřejných, zejména státních záležitostí a orgány, které jsou touto činností pověřené, resp. pak tato činnost sama).

V nestátních společnostech (ještě před vznikem či existencí státního zřízení) lidé pracují i odpočívají (relaxace) společně se svými příbuznými, s příbuznými z manželovy/manželčiny strany, s tzv. „fiktivním“ příbuzenstvem (viz výše) a se svými vrstevníky, tj. s lidmi, s nimiž mají blízké osobní vztahy. Takový osobní společenský život existoval v celé historii lidstva, ale produktivní hospodářství (výroba potravin), které tuto dobu vystřídal, nakonec znamenalo i úpadek osobního společenského života.

Za miliony let evoluce, resp. vývoje lidské společnosti, člověk potřeboval jen 4 000 let na takový nárůst populace (zvýšení počtu obyvatelstva) a nárůst problémů (zvýšení a zostření) řízení a usměrňování lidí, které zplodilo produktivní hospodářství, což vše vedlo k vývoji od kmenů k náčelnictví (hodnostářské společnosti) a poté až ke státnímu zřízení. Se vznikem státní organizace se všeobecná, všeprostupující a všepromokávající role příbuzenství zmenšovala, její význam klesal a slábnul. Rodové skupiny (rody) mohou přetrvávat jako příbuzenské skupiny uvnitř archaických států, ale jejich význam a důležitost v politické organizace se snižuje a klesá a jejich výlučná kontrola svých členů či příslušníků končí.

Státy – archaické i moderní – podporují pohyblivost obyvatelstva, přemísťování a přesídlování (geografická mobilita) a *ruší* dlouhotrvající, dlouhodobé či dlouholeté vazby mezi lidmi, vazby k zemi a k příbuzenství. Populační přemísťování a přesídlování (migrace) zesílily zejména v moderním světě. Války, nouze a hlad, hledání práce a zaměstnání přes národní hranice rozšířily současné migrační proudy.

Lidé ve státech, resp. společnostech se státním zřízením, se dokáží ztotožnit sami o sobě s novými statusy (identifikace) jak připsanými, tak získanými či dosaženými, včetně etnického pozadí (původ, vliv prostředí, výchova), místa narození nebo bydliště či místa pobytu, zaměstnání, nebo se skupinami jako jsou politické strany, různé party a týmy (jako společnosti přátel či pracovní skupiny, fandové fotbalového/hokejového klubu), apod. - a tím vším se cítí více než jako jen příslušník nějakého rodu či široké rodiny.

Státy rovněž vedou, řídí a vládnou svému obyvatelstvu či populaci tím, že povolují, poskytují a propůjčují různá práva, a ukládají různé povinnosti a závazky obyvatelům státu, čímž též vytvářejí rozdílná společenská postavení (status) občanů a neobčanů.

Ale rozdíly a rozlišování společenského postavení (se všemi výhodami i nevýhodami) jsou i mezi občany též běžné, obecně známé a všem státům společné. Mnoho archaických států dává, poskytuje či uděluje rozdílná práva na jedné straně urozeným, šlechtě, tj. aristokracii (nobilita) a běžným občanům (nemovití, prostého původu) na straně druhé, o otrocích vůbec nemluvě. Nerovná práva v některých společnostech se státním zřízením, resp. organizovaných ve státních útvarech, přetrvávají i v dnešním světě, což je velmi nápadné např. v Jižní Africe. V historii soudobé Ameriky, až do Lincolnova vyhlášení zrušení otroctví r. 1863, existovaly zcela odlišné zákony a práva pro svobodné občany na straně jedné a pro otroky na druhé straně (viz Emantipation Proclamation). V evropských koloniích samostatné soudy odděleně posuzovaly a soudily zvlášť případy týkající se pouze domorodců a zvlášť kauzy Evropanů

(separace). V současné Americe vojenský zákoník a systém vojenských soudů (vojenské soudnictví) a civilní soudnictví pokračují v nezávislé existenci současně vedle sebe (koexistence).

SOUDNICTVÍ (Judiciary)

Státy mají *zákony* založené na tradici (precedent) v legislativních podmínkách (precedent nebo precedens=co už někdy bylo, co se už někdy a někde stalo, tradiční zvyk; soudní rozhodnutí závazné pro budoucnost, předchozí případy nebo rozhodnutí podle nichž se později rozhoduje v obdobných případech; legislativa=právní normy, tvorba právních norem, vydávání právních předpisů, zákonodárství, zákonodárná moc; proklamace=veřejné vyhlášení; právo=oprávnění, nárok opřený o zákonná ustanovení, popř. odůvodněný zvyklostmi; soubor obecně závazných norem stanovených státem, jejich uplatnění). Tam, kde není známo písmo, zákony mohou být uchovávány ústní (orální) tradici, tj. předávány ústním podáním z generace na generaci, ústním předáváním či vyprávěním mezi soudci, stařešiny nebo jinými odborníky (specialisté), kteří jsou odpovědní za jejich zapamatování. Orální tradice jako schrána, pramen a pokladnice (thesaurus) právní moudrosti a učenosti se udržela i u některých národů se znalostí písma, jako je např. Velká Británie. Zákony upravují vztahy mezi jednotlivci a skupinami lidí.

Zločin (nebo trestný čin nebo přestupek) je porušení, nedodržení, násilné přestoupení zákonů, obvykle páchané násilím a se specifickými typy trestů.

(Poznámka: zločin=zvláště zavrženíhodné jednání, závažný trestný čin, který vyžaduje trest; trestně postižitelná jednání, při kterých převážně za použití fyzické síly nebo její hrozby je způsobena nebo hrozí újma na zdraví nebo životě člověka nebo je omezována svoboda člověka nebo ponižována jeho důstojnost (např. vražda, zabití, ublížení na zdraví, loupež, vydírání, únos, opuštění dítěte; kriminalita majetková=trestně postižitelné jednání, při kterém je napadán majetek v kterékoliv formě vlastnictví, např. krádeže prosté, vloupáním, podvody, poškozování majetku).

Ovšem, daný určitý čin či skutek, například někoho zabít, může být z právního hlediska vymezen, resp. definován, různým způsobem: například jako zabití, důvodné zabití (tj. v sebeobraně, ze služební povinnosti, za účelem zabránění zločinu nebo při výkonu trestu smrti) nebo vražda I. stupně.

Kromě toho, a to dokonce i v soudobé Americe, kde u justice se předpokládá, že spravedlnost ke společenským rozdílům je „slepá“, ti chudí jsou soudně stíháni mnohem častěji a trestáni mnohem přísněji než ti bohatí.

Ke zvládnutí sporů a při a vypořádání se s kriminálními činy, všechny státy mají soudy (soudní dvory) a soudce.

I předkoloniální státy v Africe měly jakési krajské, okresní a místní soudy a navíc ještě Nejvyšší soud tvořený králem nebo královnou a jejich poradci. Většina států dovoluje nebo umožňuje odvolávat se (kasace) k vyšším soudům, tj. vyšším instancím, ačkoliv lidem je doporučováno řešit své problémy v místě, resp. na místní úrovni (instance=úřad jistého stupně, soud jistého stupně, orgán kompetentní k provádění něčeho, rozhodující, kompetentní činitel; kasace=přezkoumání rozhodnutí po právní stránce, při čemž opravný orgán musí zkoumané rozhodnutí – shledá-li je nesprávným – zrušit, ale nesmí je změnit ani nahradit rozhodnutím vlastním).

Nápadný rozdíl (kontrast) mezi státy a nestáty (společnosti s nějakým nestátním zřízením) je zásah do rodinných záležitostí (intervence). Ve státech (společnosti se státním zřízením) otázky rodičovství (např. určení otcovství) a uzavření manželství vstupují do oblasti (sféry, domény) občanského práva. Vlády se snaží zasáhnout, překazit či zamezit krevní mstě a

usměrňovat dříve soukromé spory a pře. Státy se pokoušejí či snaží udržet v určitých mezích *vnitřní* (interní) spory (omezit, kontrolovat, učinit přítrž excesům, „udržet na uzdě“), ale nejsou vždy úspěšné.

Asi 85% ozbrojených konfliktů světa vzniklo a začalo uvnitř států při pokusech o svržení vládnoucího režimu či panujících poměrů. Lidé již dávno neválčí o ženy (manželky) a krávy (dobytek), ale z politických, ekonomických, náboženských a ideologických důvodů.

Ale vedou národní bitvy v důsledku filozofie vlád – potlačit a zvládnou „nevěřící“ (bezvěřce, ateisty, agnostiky, nekřesťany, nemuslimy, nežidy), „zastavit šíření komunismu“ nebo „podkopat základy socialismu“. Vzpoury, vzbouření, povstání (rebelie), vzdor a odpor proti útlaku a nátlaku prostředí (resistance), projevy nesouhlasu, schopnost odolávat (pasivní resistance), občanská neposlušnost, osoby nesouhlasící s režimem a stojící v opozici, zpravidla nelegální a prostředí takového nesouhlasu (disent), resp. osoby nesouhlasící se zásadami nějakého hnutí nebo náboženství, které opouštějí, v totalitním režimu odpůrci státního zřízení, různověrci, rozkolníci (disidenti). A naopak – odvetná opatření, potlačování, donucování, útlak (represe) a teror (násilí uplatňované zpravidla proti politickým odpůrcům až do fyzického zničení, hrozba násilím, zastrasování, hrůzovláda), válečné konflikty partyzánskou válkou (guerilla, gerila) apod. – to vše pokračuje a přetrvává.

(Poznámka: terorismus=použití hrozby násilím k politickému účelu, vytvoření stavu bázně, který poslouží k vydírání, nátlaku, zastrasování nebo je příčinou změny v chování jednotlivců nebo skupin. Jeho metodami jsou únosy, zadržování rukojmí, pirátství nebo sabotáže, atentáty, fingované útoky a nezacílené bombové útoky a střelba (dne viz 11.9.2001 v New Yorku útok na „dvojčata“ WTC). Skutečností je, že soudobé (recentní) státy se dopouštějí, resp. páchají stále mnoho z historie známých krvavých činů.

DODRŽOVÁNÍ A PROVÁDĚNÍ ZÁKONA (Enforcement)

Všechny státy mají prostředky k dodržování a provádění zákonů, k prosazení, provedení, resp. vymáhání soudních rozhodnutí. Tresty na svobodě (vězení) vyžadují věznice (trestnice, káznice, žaláře), dozorce, trest smrti pak soudní vykonavatele, popravčí (kat). Tito úředníci mají výkonnou moc, která je mnohem a mnohem větší než nějaká klatba či zatracení od „muže v levhartí kůži“ u Nuerů.

Vláda má hlavní zájem a úkol hájit, bránit a hájit hierarchii (stupňovitá soustava hodností a hodnot), tj. společenské rozvrstvení, třídní strukturu, chránit majetek a bohatství a právní moc. To jsou její starosti event. příčiny znepokojení, obav, resp. nejistot. Vláda nepořádky a nepokoje uvnitř státu potlačuje policií, proti vnějšímu nepříteli národními ozbrojenými složkami, tj. buduje a udržuje stálé vojsko.

Jako relativně nová společensko-politická organizace, státy na celém světě úspěšně obstály v soutěži (konkurence) s méně celostními a složitými, tj. komplexními, společnostmi. Vojenská organizace pomáhá státům vítězit nad sousedními společenstvími bez státního zřízení, s cílem si je podrobit, podmanit, porobit a zkrotit, ale to není jediným důvodem rozšiřování a rozmach státní organizace. Ačkoliv státy nařizují a vynucují, což s sebou nese i strádání a utrpení, na druhé straně též dozajista nabízejí i výhody. Nejnápadnější a nejviditelnější je to, že poskytují ochranu před vnějším nepřítelem a udržují a zabezpečují uvnitř klid, pořádek a řád. Státy omezily a potlačily („udržely na uzdě“ či „učinily přítrž“) takovým formám nepřátelství, svárů a sporů, včetně krevní msty, které sužovaly kmeny, jako např. Yanomami a Nuer. Prosazováním a podporou míru či mírových podmínek, státy zvyšovaly výrobu a tvorbu a celou produkci zvedly na vyšší úroveň. Takové způsoby hospodaření (ekonomie) podporovaly masivní nárůst populace, prudké zvyšování zalidnění, tj. hustoty osídlení, což zabezpečovalo armády (lidmi, zvířaty, materiálem), podporovalo

objevitele a dobyvatele, tj. kolonisty, resp. osadníky, a podněcovalo je k novým objevům a výbojům (expanze=výbojné rozšiřování území; kolonista=osadník, zakládající osady a usedlosti na dobytém území).

STÁTNÍ POKLADNA - FINANČNÍ A DAŇOVÝ SYSTÉM (Fiscal)

Finanční a daňový systém je ve státech nutný, aby podporoval a udržoval panovníka a dvůr (vládce, vladař), nobilitu (urozená šlechta, panská společenská třída, aristokracie), úřednictvo, soudy a soudce, vojsko a vojenské osoby, a tisíce dalších specialistů. Jako již v hodnostářských společnostech (náčelnictví) i stát stále silněji zasahuje do výroby statků (intervence do produkce), do rozdělování a přerozdělování (distribuce a redistribuce) a spotřeby (konsum). Stát může rozhodovat (vydávat nařízení a předpisy, edikty či výnosy apod.), že některé oblasti budou vytvářet a vyrábět (produkce) jen určité věci nebo naopak některé činnosti (aktivity) v některém místě zakazuje. Ačkoliv, podobně jako v hodnostářských společnostech (náčelnictví), státy rovněž mají v rukou nové rozdělování či přerozdělování (redistribuce), a to prostřednictvím daní (zdanění, zpoplatňování – daňový systém), štědrost (generozita) a podíl na zisku se snižují. Jen malá část z toho, co je v oběhu, se lidem vrací zpět.

Ve společnostech bez státu, jsou lidé stále se svými příbuznými, resp. vše sdílejí s příbuznými (zvykové právo), ale obyvatelé státu musí navíc čelit povinnostem a závazkům k byrokracii a úředníkům (byrokracie=skupina úředníků tvořících mocenskou základnu státní správy, těžkopádné a necitlivé úřadování). Občané musí odevzdávat státu značnou část toho, co vyrobili a vytvořili (vyprodukovali). Ze zdrojů, které stát vybral na daních a nashromáždil, část převádí do obecného majetku, resp. ve prospěch celé obce, a jinou část – většinou větší – pak využívá ve prospěch elity.

Stát obyčejným lidem nepřináší více svobody nebo volna, neboť obyčejní lidé obvykle pracují více a tvrději než lidé v společnostech předstátních, resp. bez státní organizace. Lidé mohou být např. povoláni ke stavbě monumentálních veřejných děl. Některé z takových projektů, jako např. přehrady a hráze, mohou být z ekonomického hlediska nutné. Ovšem lidé též stavěli a budovali velkolepé chrámy, paláce a hrobky pro jen elitu. Stavění monumentů začalo již v hodnostářských společnostech (náčelnictví), kde „slavnostní obřady či ceremonie místa“ souvisely s tvorbou „posvátné země“ (speciálně upravené památky obřadního charakteru), pomocí staveb jako je např. Stonehenge, megalitická konstrukce v Evropě, nebo mohyly na jihovýchodě Spojených států či svatyně na Havaji (EARLE 1978, 1991) (monument= velký a nádherný pomník něčeho; něco mocně trvale působícího, velkolepé, grandiózní; megalit=předhistorická stavba pohřební nebo náboženská).

Podobně jako náčelníci i představitelé státní moci (oficiality) mohou využívat náboženství k upevnění a vystupňování (opora a podpora) své autority (úcta, vážnost i strach).

Archeologie ukazuje, že chrámy a svatyně se hojně vyskytovaly ve všech raných archaických státech. Dokonce i ve vyvinutých a vyzrálých státech vladaři či panovníci mohou sami sebe spojovat s božstvem, s božským právem, tj. bohem daným, přímo od Boha pocházejícím (srv. „z boží milosti“) nebo s nárokem být zbožštěn (divinace=vnuknutí), resp. mít božskou podstatu, jako zástupci Boha na Zemi.

Vladaři a panovníci svolávali peóny (zemědělství dělníci) nebo otroky, aby stavěli vznešené a velkolepé (nádherné, skvělé, skvostné) hrady a zámky a hrobky, které ztvrdí a upevní vladařovo či panovníkovo místa v dějinách (historie) nebo jeho postavení na onom světě. Monumentální architektura přežívá věky a přetrvává jako trvalý památník, jako připomínka vznešené, ale i přemrštěné (exaltace) prestiže (úcta a vážnost) kněží a králů.

Trh a obchod jsou obvykle aspoň pod nějakou státní kontrolou, a to úředníky, kteří dozírají, dohlížejí a kontrolují rozdělování a výměnu zboží (distribuce), standardizují míry a váhy (standard=ustálená normální míra, stupeň, který tvoří základ hodnocení něčeho) a vybírají daně, poplatky, berně (daňový výběrčí, berní úřad), zejména daň ze zboží dopravovaného do státu nebo přepravovaného přes jeho území.

Státy rovněž předpisují standardy a regule pro řemeslníky, manufaktury, nebo příslušníky jiných profesí (manufaktura=velká řemeslnická dílna již založená na dělbě práce; profese=činnost vykonávaná jako zaměstnání, povolání vyžadující dlouhodobou přípravu a specializaci; regule=pravidlo, předpis, zásada, směrnice).

Daně financují, tj. penězi podporují a vydrží vládu a vládnoucí třídu, která je jasně a ostře oddělená od prostého lidu, co do všech činností (aktivity), výsad (privilegia), práv, povinností a závazků. Elity se obyčejných aktivit neúčastní, tj. normálně nepracují. Z daní jsou rovněž vydržováni různí specialisté, což jsou např. – správci (administrátoři), výběrčí daní (berní úředníci) event. vykonavatelé trestů, zabavení majetku dlužníkům, tj. exekutoři), soudci, zákonodárci, generálové a vojevůdci, velitelé, resp. vojenské osoby vůbec, učenci, kněží, resp. duchovní osoby.

Jak se stát vyvíjí a vyžívá, tak určitá část populace je osvobozena či zbavena nutnosti se přímo účastnit na obživných aktivitách a na růstu životní úrovně. Elita archaických států se ráda baví (veselí, slaví, hoduje, hýří, nudí...), resp. vůbec žije rozmařilým životem, vyžívá se ve spotřebě drahého a přepychového zboží (luxus), v rozmařilé nádheře a přepychu, opulentní spotřebě: šperky, exotické potraviny či jídla a nápoje z dalekých zemí, stylové oblečení (elegantní, moderní, módní), což vše bylo vyhrazeno jen pro bohaté, resp. pro ty, kteří na to měli a mohli si to dovolit. Výživa či strava vesničanů trpěla, jak se opožďovali s dodávkami státu. Prostí lidé hynuli v teritoriálních válkách (výboje o nová území), které měly jen málo co společného s jejich vlastními potřebami.

PŮVOD A VZNIK STÁTU (The Origin of the State)

Proč lidé byli tak ochotni vzdát se tolika svobody, zábavy i tělesných rozkoší a osobních svazků, které jejich předkové zakoušeli a užívali během dosavadní historie lidstva? Odpovědí je, že lidé si nemohli vybírat, ale byli *donuceni* přijat či akceptovat státní organizaci. Protože státní útvary (formace) mohou trvat staletí, lidé, kteří prodělali, poznali, prožili a zažili tento proces v kterékoliv době, málokdy chápou, vnímají, resp. si uvědomují význam dlouhotrvajících změn a proměn. Pozdější generace se staly samy závislé na vládních institucích, které se již po generace vyvinuly.

Stát se rozvíjí, aby ovládal a zvládal problémy řízení společnosti na něž narazil, resp. s nimiž se střetává jak populace narůstá (prudké zvýšení počtu obyvatel) a/nebo jak vzrůstá hospodářství (ekonomika) jak co do rozsahu, tak co do složitosti a rozmanitosti (diverzita). Antropologové a historici rozpoznali příčiny vzniku a utváření státu (identifikace) a vytvořili představy o předpokládané podobě (rekonstrukce) některých státních útvarů. Mnoho činitelů (faktory) znovu přispívá k utváření státu s tím, že jedny se zvětšují a překrývají jiné. Ačkoliv některé faktory, jako příčiny přispívající k rozvoji státu se objevují znovu a znovu, alespoň jeden samostatný či jednotlivý faktor je vždy přítomen. Jinými slovy, utváření státu (formace) má spíše generalizovaný než univerzální charakter.

VODOHOSPODÁŘSKÉ SYSTÉMY (Hydraulic Systems)

Jednou z předpokládaných příčin vzniku a utváření státu či státní organizace společnosti je nutnost ovládat a řídit (regulace) **hydraulickou** (vodohospodářskou) ekonomii, tj. hospodářství založené na potřebě a využití vody (WITTVOGEL 1957).

Státy se objevily v určitých suchých až vyprahlých oblastech, aby regulovaly zavlažování, odvodňování a záplavy.

Nicméně, zemědělství či polnohospodářství založené na vodních systémech (hydraulická agrikultura) není ani nutnou, ani dostačující podmínkou pro vznik státu. Mnohé společnosti se zavlažovacími systémy totiž nikdy nerozvinuly státní organizaci, a naopak, mnohé státy vznikly i bez vodohospodářství (hydraulické systémy). Ovšem hydraulická agrikultura má určité důsledky a hlubší význam (intenzifikace) pro utváření státu (státní formace). Ovládnutí a řízení využití vody (kontrola) zvyšuje výrobu potravy (produkce) v suchých a vyprahlých (aridních) oblastech. Zavlažovací systémy v zemědělství podporují a podněcují nárůst počtu obyvatel (vzrůst populace), což závisí na práci lidí a možnosti i schopnosti uživit, resp. „nakrmit“ více obyvatel. To zase naopak vede ke zvětšování, zdokonalování a rozšiřování zavlažovacích systémů. Zvětšující a rozšiřující se hydraulický systém (expanze) podporuje větší a hustší nahromadění lidí (koncentrace a denzita populace). Vztahy mezi jednotlivci (interpersonální vztahy) se zosťrují a vyostřují (eskalace konfliktů=sváry, srážky, půtky, rozpory, neshody, střety...) Konflikty jsou stále častější kvůli dosažitelnosti a přístupu k vodě a k zavlažované půdě. Politické (společensko-mocenské) systémy mohou vznikat, aby usměrňovaly a řídily (regulace) meziosobní čili interpersonální vztahy a způsoby a prostředky výroby, tj. produktivního hospodářství. Větší vodní či vodohospodářská díla mohou podporovat vznik měst a velkoměst (metropole) a stát se neodmyslitelným základem jejich existence a života vůbec (esence). Vzhledem k takové závislosti měst na vodohospodářském systému, řídicí orgány chránily a hájily hospodářství (ekonomii) tím, že mobilizovali práce schopné obyvatelstvo a organizovaly pracovní skupiny k udržování a opravám vodních děl (hydraulických systémů). Tyto funkce, vládnoucí *de facto* „nad životem a smrtí“ (life-and-death functions) zvyšovaly autoritu (úcta, vážnost i strach) představitelů státu a státních úředníků. Proto je rozvoj a růst vodohospodářství (hydraulických systémů) často – ale ne vždy – spojován se vznikem, utvářením, resp. formováním, státu, státní organizace společnosti.

ROZMANITOST ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ (Ecological Diversity)

Někteří antropologové předpokládají, že státy měly tendenci (trend, sklon, směr vývoje) vznikat a rozvíjet se v oblastech výrazné ekologické diverzity (různost, rozmanitost a různorodost přírodního prostředí), aby usměrňovaly a řídily, tj. regulovaly, zejména výrobu potravin (produktivní hospodářství) mezi jednotlivými oblastmi rozrůzněného přírodního prostředí (ekologické zóny).

Co říci k této teorii, resp. hypotéze?

Ačkoliv rozmanitost životního či přírodního prostředí (ekologická diverzita) a usměrňování a řízení pohybu či plánování přesunů mezi oblastmi rozdílného prostředí (interzonální regulace) vesměs posilují a zesilují utváření státních formací, taková přírodní rozmanitost (diverzita) sama o sobě není příčinou vzniku a utváření státu ani nutnou, ani dostačující. Diverzita (různost, rozmanitost, různorodost) je věc míry odstupňování a státní útvary se objevily i v oblastech bez nějak patrné environmentální diverzity, tj. bez rozmanitého prostředí, např. v údolí Nilu (Nile Valley). Kromě toho, naopak, v některých místech či v mnoha oblastech

s velmi výraznou rozmanitostí prostředí (environmentální diverzita) nikdy žádné domorodé státy nevznikly. Konečně, právě tato diverzita prostředí (různost, rozmanitost, různorodost) může být stejně tak výsledek, jako příčina utváření státu. Jak státy rostou a rozvíjejí se, samy diverzitu vytvářejí (různost, rozmanitost, různorodost prostředí) tím, že zavádějí (nastolují, prosazují, organizují) oblastní (regionální) a místní (lokální) specializaci prvovýroby, zejména potravin, tj. specializace produktivního hospodářství (specializace=zaměření, zúžení nějaké činnosti nebo oboru jen na určitý úsek, spojený se zkvalitněním, z odborněním). Vznikající manufaktury obstarávají a dodávají zboží a zabezpečují služby (manufaktura=velká řemeslnická dílna, rukodělná výroba, výrobní kooperace založená již na dělbě práce a zárodek budoucí velkovýroby).

(Poznámka: teorie=soustava poznatků založená na metodickém zkoumání určité oblasti skutečnosti; vědecky zdůvodněný systém, který vysvětluje určitý soubor jevů, jejich souvislosti, organizaci a zákonitosti; předpoklad některých hypotéz; v protikladu k dílčím vědeckým poznatkům se za teorii pokládá větší syntéza usilující o vysvětlení většího množství faktů a bývá přijímána většinou vědeckého světa určité doby; někdy teorie=hypotéza určitého vědce, školy apod.; současné teorie představují spíše aktuální stav vědy určitých oborů; hypotéza=domněnka, předpoklad, v němž se na základě určitých skutečností dochází k závěru o existenci objektu čili předmětu zájmu, souvislosti nebo příčiny jevu, při čemž tento závěr není možno považovat za úplně dokázaný; pracovní hypotéza při badatelské práci usměrňuje experimentální práci a do pokusně získaných výsledků vnáší systém).

DÁLKOVÉ OBCHODNÍ TRASY (Long-Distance Trade Routs)

Jinou teorií, resp. hypotézou, vzniku státních útvarů je, že státy se vyvinuly na strategických místech regionálních obchodních sítí, tj. obchodování na velkých územích či ve velkých oblastech (strategie=dlouhodobé celkové plánování). Taková místa představují jakési ústřední body či styčná místa pro zásobování a výměnu zboží, taková jako např. křižovatky cest karavan (karavana=vzájemně se chránící výprava zvláště obchodníků nebo poutníků na nebezpečných cestách; zvláště dlouhá řada vozů, lidí, zvířat za sebou, např. velbloudů na cestách). Nebo jsou to místa situovaná tak, kde by mohla být ohrožena, zastavena, zadržena či zdržena obchodní výměna mezi centry (hospodářsko-správní ústředí), jako jsou např. horské průsmyky nebo soutěsky či zúžené průchody podél řek (vodních toků). Podobně jako rozmanitost přírodního prostředí (ekologická diverzita) i vlastnosti regionálního obchodu v dané oblasti dozajista mohou určitým způsobem přispět ke vzniku státních útvarů. Opět i zde ovšem platí, že jedna taková příčina je příliš zevšeobecněná (generalizace), ale sama o sobě není ani nutná, ani dostačující. Ačkoliv dálkové obchodní trasy, resp. obchodování mezi vzdálenými oblastmi, meziměstské (zejména obchodní) styky jsou při vzniku a vývoji (evoluce) řady států jistě velmi důležité, mohou být opět spíše následkem či důsledkem a doprovodným jevem než tím, co utváření států předcházelo. Kromě toho takové dálkové obchodní cesty se rovněž objevují i kmenových společnostech, kde žádné státní útvary nikdy nevznikly (např. na Papua Nové Guinei)

POPULAČNÍ RŮST, VÁLKY, ENVIRONMENTÁLNÍ VYMEZENÍ (Population Growth, Warfare, and Environmental Circumscription)

Antropolog Robert CARNEIRO (1970) navrhl teorii či hypotézu, která místo jediné příčiny vzniku a utváření státu, zahrnul a včlenil do jednoho celku celkem 3 činitele (faktory), které působí společně. Tuto teorii zahrnující současně vícečetné a rozmanité faktory či

proměnné nazval teorií **multivariační** (více- či mnoho rozměrná, srv. multivariační funkční analýza ve statistice).

Kdekoliv a kdykoliv, kde existují vždy všechny 3 faktory, tj. : 1) environmentální cirkumskripce, 2) válečné konflikty a 3) nárůst populace současně, tam vždy utváření státních forem začalo.

Environmentální cirkumskripce v tomto kontextu znamená, že dané životní prostředí klade určité meze a vymezuje určité hranice, vymezuje okolnosti života, a to buď fyzické, tj. přírodní, přírodou dané (hmotného rázu) nebo společenské (sociálního rázu). Fyzikální, resp. přírodní omezující a vymezující okolnosti životního prostředí zahrnují či představují např. malé ostrovy nebo v suchých a vyprahlých oblastech (aridní area) vodoteče i stojaté vodní plochy (řeky, říčky, potoky, tůňe, louže apod.), dále oázy (území v poušti s vodním zdrojem s bujnějším porostem) nebo údolí v tekoucí vodou (vodoteč).

Sociální cirkumskripce, tj. společenské omezení a vymezení životního prostředí existuje, když sousedící společenství znemožňuje a brání, resp. blokuje, expanze, tj. výbojná rozšiřování území, emigraci, tj. vystěhovalectví nebo přístup ke zdrojům živobytí. Pokud jsou strategické zdroje soustředěny a hustě se vyskytují jen na omezených oblastech (koncentrace) – a to dokonce i tehdy, když žádné překážky pohybu neexistují (migrace) – účinek či výsledek je stejný nebo podobný jako u výše zmíněných okolnostech (cirkumskripce).

Přímořská Peru, jedna z nejsušších a nejvyprahlějších oblastí světa, může být názorným příkladem, který ilustruje (názorně osvětluje) vzájemného spolupůsobení (interakce) environmentální cirkumskripce (určujících okolností životního prostředí), válek a populačního růstu (zvyšování počtu obyvatel). První obdělávání půdy bylo omezeno jen na údolí s prameny vody (vodní zdroje). Každé údolí bylo omezeno a vymezeno (definováno) horami na východě – Andy, Tichým oceánem (Pacifik) na západě, na severu a jihu pak pouští. Přejít od lovu a sběru k produktivnímu hospodářství (prvovýroba potravin) bylo bezprostřední příčinou, resp. spustilo prudký nárůst populace v údolích (Obr. 13.2). Osadníci se rozdělili a zakládali nové vesničky. Mezi vesnicemi ve stejném údolí záhy vznikalo soupeření (konkurence) a nepřátelství (rivalita). Jak se vesnice rozrůstaly (proliferační) a vesnická populace rostla, tj. zvyšoval se počet obyvatel, začal být nedostatek zemědělské půdy (půda prostě chyběla). Populační tlak (zátěž či stres se zvyšujícího se počtu a hustoty obyvatelstva) a nedostatek půdy k obdělávání vznikl ve všech státech či státních útvarech. Protože údolí byla omezena a vymezena přírodními hranicemi (cirkumskripce), když jedna vesnice se podrobila druhé, která v zápase o přežití zvítězila, pak ti, kteří prohráli, utrpěli takové ztráty a škody, že se stali *de facto* „ztracenými existencemi“ (loser= životní ztroskotanec). Ti se podrobili, podřídili a zcela poddali vítězům, protože prostě nikam jinam jít nemohli. Dobyté a podrobené vesnice si sice mohly půdu ponechat, ale jedině za předpokladu či podmínky, že se uvolili platit svým dobyvatelům daň z půdy, tzv. tribut (tribut= přímá daň z majetku, poplatky podmaněných zemí, daň vybíraná od porobených národů, povinná daň, příspěvek jako hold; daň, poplatek, dávka vůbec, poddanství, područí, vazalství, při němž poddaný musí platit). Aby tomu mohli dostát, aby to vůbec mohli platit, musí zintenzívnit produkci, tj. zvýšit výrobu, např. použitím a využitím nových způsobů, nových zemědělských technik, aby vyrobili více potravin (intenzivní= silný, mohutný, usilovný, a účelný; hospodářství snažící se dosáhnout nejvyššího čistého výnosu vynaložením velkého množství práce; růst výroby užitných hodnot daný masou vynaložené práce díky tomu, že je lépe využívána zdokonalující se technika, resp. technologie). Tvrďší a usilovnější práci tak vesničané zvládají placení daní (tribut), ačkoliv museli zvládnout i vlastní potřeby obživy. Vesničané využívali nové oblasti, aby je obdělávali a zúrodňovali (kultivace) pomocí zavlažování a budování teras. Tito pradávni Peruaňci ovšem nepracovali tvrději a usilovněji proto, že by sami chtěli. Byli násilím totiž donuceni platit výše zmíněný tribut, přijmout

politickou, resp. mocenskou nadvládu (dominance) a zintenzívnit produkci, což byly faktory na něž neměli vliv, resp. které neměli pod kontrolou.

Když už tyto trendy (vývojové směry, tendence) se ujaly či byly zavedeny, pak se uplatňovaly stále více a stále se zrychlovaly (akcelerace).

Populace rostla, válečné konflikty zesilovaly, vyostřovaly a stupňovaly se, tj. nabývaly na síle o prudkosti (eskalace), a vesnice se nakonec propojily v náčelnickou čili hodnostářskou společnost. První státy vznikly a vyvinuly se tak, když jedno náčelnické společenství v jednom údolí dobylo a podmanilo si jiné (CARNEIRO 1987). Nakonec různá údolí začala mezi sebou bojovat a vítězové pak poražené včlenili do vznikajících a rozrůstajících se říší. Státní útvary se šířily z pobřeží do horských oblastí. Do 17. století n.l. pak z hlavního města *Cuzco* Inkové vládli jedné z největších říší tropických pásem.

Carneirova teorie je jistě velmi užitečná, ale opět souvislost mezi hustotou obyvatelstva a státní organizací je spíše generalizovaná, a platí jen pro určité oblasti, než univerzální, aby platila pro všechny, vždy a všude. Státy sice mají tendenci či sklon se zvětšovat a obyvatelstvo houstnout (STEVENSON 1968), ale např. na Papua Nové Guinei ani nárůst obyvatelstva, ani válečné konflikty uvnitř omezeného a vymezeného prostředí nezpůsobily, resp. nebyly schopny v horských oblastech spustit nějaké utváření státní organizace. Určitá údolí jsou omezena a vymezena přírodním prostředím (cirkumskripce) a jsou podobně zalidněna (mají podobnou hustotu obyvatelstva) jako mnohé státy. Válečné konflikty zde byly rovněž přítomny, ale žádný státní útvar nevznikl. Znovu máme co do činění s důležitou a významnou teorií (hypotézou), která vysvětluje mnohé, ale nikoliv všechny případy vzniku a utváření státu.

Státní útvary, resp. státy, vznikly v různých oblastech z různých důvodů. V každém případě vzájemně působící a často srovnatelné příčiny (faktory v interakci) zvyšovaly účinek.

K vysvětlení každého případu vzniku a utváření nějaké státní formace musíme pátrat po specifických změnách, a to zejména v přístupu ke zdrojům obživy a změnách ovládnutí a řízení společnosti (regulace), které podporovaly společenské rozvrstvení (sociální stratifikaci) a státní aparát (mašinerie).

KONVERGENCE V UTVÁŘENÍ STÁTŮ (Convergence in State Formation)

(konvergence=sbližování, vývoj vedoucí ke sblížení, sbíhavost)

Jedním z prvních antropologů, který demonstroval čili názorně prokázal a vyložil **konvergenci**, tj. souběžný či paralelní vývoj vzniku a utváření států bez jakýchkoliv kontaktů a vnějšího ovlivnění, byl Julian STEWART (1949). Z tohoto hlediska porovnal celkem 5 od sebe navzájem vzdálených oblastí: Egypt, Severní Čínu, Peru a Mexiko. Vesměš šlo o suché až vyprahlé oblasti (aridní), kde významnou úlohu sehrálo využití a usměrňování záplav (regulace) a jiné techniky využívání vody, resp. vodohospodářství.

Co na Stewarta učinilo největší dojem, co mu nejvíce imponovalo čili vzbudilo úctu a obdiv? Ani ne to, že všude objevil státní organizaci, resp. že všude vznikl stát, ale to, že ve všech pěti geograficky tak odlišných oblastech se společenské (sociální), náboženské (religiózní) a vojenské (militaristické) vzorce společenského chování vyvíjeli podobně, resp. téměř stejně, a ve stejném pořadí či řádu.

I když se tyto vývojové etapy objevily až o 3000 – 4000 let později než v Novém Světě, na obou zemských polokoulích (hemisférách) byl lov a sběr již úspěšně vystřídán produktivním hospodářstvím čili prvovýrobou potravin i živin, což dalo podnět a spustilo celou řadu či sérii změn, které nakonec vedly ke vzniku a utváření státu.

Tento proces (postupně a zákonitě na sebe navazující a vnitřně související změny) začal ve společenstvích, resp. společnostech založených na produktivním hospodářství (prvovýrobě potravy), které podporovaly a přispívaly ke zvětšení hustoty obyvatelstva. Za prvé, zavlažovací soustavy (systém) byly naprosto a bezpodmínečně nutné a byly relativně technicky jednoduché. Byly zřizovány a obhospodařovány jednotlivými zemědělci, kteří obdělávali půdu (kultivátoři), jejich rodinami, komunitami, tj. skupinami lidí se společným vlastnictvím.

Nakonec ovšem někteří lidé byli vyčleněni a zbaveni přímé manuální účasti na obživných aktivitách, aby se stali náčelníky a organizátory (srv. dnes šéfové a manažéři). V hodnotářské společnosti (náčelnictví) se pak objevily rozdíly v majetku a bohatství, prestiži (vážnost, úcta, ale i bázeň a strach) a v podílu na moci.

Řemeslníci (specialisté na rukodělnou výrobu) zhotovovali různé druhy zboží či výrobků, včetně přepychového zboží (luxus) pro nejvyšší vrstvy společnosti (elita), což ještě více zdůrazňovalo rozdíly mezi náčelníky, jejich příbuznými a stoupenci na straně jedné a prostým lidem na druhé straně.

Jak se hodnotářské společnosti (náčelnictví) vyvinuly do prvotních primitivních států, náboženství (religio) ještě více zesílilo svoji podporu vládnoucím vrstvám, autoritám tj. skupinám, které měly váhu, vliv, moc a vzbuzovaly i bázeň a strach. V nových obřadních místech (ceremoniální centra) byly budovány chrámy a pyramidy. Objevili se kněží, kteří kombinovali či spojovali obřadní (rituál), řídicí (politika) a hospodářské (ekonomika) úkoly, činnosti, resp. funkce. Koordinovali výrobní a zpracovatelské aktivity (rukodělná výroba), výměnný obchod a stavbu a údržbu zavlažovacích zařízení (koordinace=uvádění v soulad, spolupráce složek, souhra). Jak státy rostly, zvyšoval se i militarismus (tj. řešení sporů silou, posilování vojenské moci, podřizování politiky, kultury a společenského života cílům dobovačských válek, nadměrné zdůrazňování vojenství ve státní správě, vojenský duch a kult válečníků apod.). Mocné státy vzrůstaly, když jiné byly dobyty nebo se zhroutily (kolaps) a zanikly. Města mohutněla, znásobila svoji velikost, a objevila se velká a významná střediska – hlavní města (metropole).

Způsoby obdělávání a využití půdy (zemědělské technologie) byly stále složitější a účinnější (intenzifikace), aby zemědělství bylo schopno zásobovat rostoucí populaci a stále rostla i skupina lidí, kteří se přímo obživných aktivit již neúčastnili (nevýrobní sféra).

Vodohospodářství, tj. všechna vodní díla (hydraulický systém zavlažování) se rozrůstala, zvětšovala a rozšiřovala.

Ačkoliv politické autority či mocenské struktury se stále opíraly o náboženství (religiózní struktury), rozvíjely se i jiné a silnější způsoby vládnutí, více světské (sekulární), což znamenalo do jisté míry ústup náboženství z veřejného života, a to též v souvislosti se vzestupem militarismu (viz výše).

Konflikty (rozpory, neshody, srážky, střetnutí) rostly, byly stále častější (frekventní) jak se státy dostávaly do rozporů a střetů (kolize) a válek. Ve válkách jedny státy dobývaly a podmaňovaly si druhé a vznikaly velké státy – říše (impérium).

Vzrůstal též obchod na místní (lokální), oblastní (regionální) úrovni a se stále se zdokonalujícími prostředky dopravy a přepravy i dálkové obchodování (transport).

Pokračoval rozmach stavebnictví a architektury, vzrůstala rozmanitost a pestrost staveb, rozšiřovala se celá škála umění a uměleckých řemesel a zvyšovalo se množství rukodělně zhotovovaných uměleckých předmětů, které byly speciálně určeny pro vyšší vrstvy společnosti, resp. pro vybranou společenskou „smetánku“ (elita). Nakonec se rukodělná, resp. řemeslná výroba stále více standardizovala a stále více se orientovala na masovou výrobu a spotřebu, tj. pro všechny (standardizace=ustálení výroby podle typů).

Společenská rozvrstvenost (stratifikace) rovněž vzrostla a byla stále složitější.

Ke znázornění a objasnění (ilustrace) vyzrálého starobylého či archaického státu můžeme využít Aztécké říše v Mexiku ze 17. stol. n.l., jak ji popsali v písemných pramenech Španělé, evropští objevitelé a dobyvatelé (conquista, konkistadoři).

V čele říše, aztéckého státu, stál vládce čili panovník, mocnár (monarcha). Poslední z nich, který byl přemožen Španěly se jmenoval *Montezuma*. Byl obklopen prestižně vybraným a skvěle zařízeným dvorem (palácová elita). Bezprostředně pod ním byli princové a urozená šlechta (aristokracie, nobilita). Pak teprve následoval prostý lid, tj. obyčejní lidé, kteří byli ještě dělení na základě povolání a podle toho, zda žili ve vesnicích nebo ve městech (rurální vs. urbánní aspekt). Obyvatelé měst stáli mezi lidem nejvýše. Zahrnovali válečníky, obchodníky a řemeslníky, a to zejména umělecká řemesla, jako byli např. zlatníci, stříbrníci, kameníci, kožešníci, kadeřníci, krejčí apod., výrobci rozmanitých ozdob, zvláště ceněných z ptačího peří, prostě přepychových věcí (luxus). Nejniže mezi obyčejnými lidmi ovšem stáli vesničané, zemědělci žijící ve vesnicích. Ještě níže než prostý aztécký lid byly 3 skupiny utlačovaných a utiskovaných lidí: nevolníci, kteří byli připoutáni k nemovitostem a otroci, kterými se stali buď zločinci, resp. kriminální živly, dlužníci a váleční zajatci (SANDERS a PRICE 1968). Vojáci, obchodníci či kupci platili uložené příspěvky státu ve formě vojenské služby, daní, popřípadě v naturáliích (ne v penězích, ale např. výrobky). Ti nejniže postavení platili zemědělskými plodinami a veřejnými pracemi. Aztécké nevolníci a otroci samozřejmě nesli břímě nejtěžší.

ETNOHISTORIE (ETNOGESEZE) (Ethnohistory)

Archeologové popsali a doložili (dokumentace) mnoho případů vzniku a utváření státu či formování prvních dávných (archaických) státních útvarů. Utváření státu studovali též kulturní antropologové analýzou historických, etno-historických a etnografických údajů (data).

Například to bylo dobře probádáno v Africe, kde existovaly odlišné, tj. různé, rozmanité a různorodé předkoloniální společensko-mocenské, resp. socio-politické, typy a přizpůsobení přírodním podmínkám (environmentální adaptace a diverzita). Některé z nejsložitějších a dokonale organizovaných předprůmyslových (nonindustriální) států vznikly právě v tropické Africe, jako je například Buganda ve východoafrické oblasti Velkých Jezer (Great Lakes).

Ethnohistorie se zabývá ústně předávanými zprávami i psanými záznamy o kulturní minulosti v podání tuzemských i cizích autorů. Psané historické záznamy o předkoloniální Africe jsou srovnávány s předkoloniálními zeměmi Nového Světa (komparace). K dispozici či k volnému použití pro bádání jsou zprávy a záznamy Arabských, Evropských a Čínských obchodníků, cestovatelů i průzkumníků, objevitelů a misionářů (misie=hlásání křesťanství nekřesťanům a osoby konající tuto činnost). Dokonce, i když neexistují žádné písemné záznamy, Africké státy uchovávají a chrání podrobné (detailní) ústní (orální) tradice a jedna z nich se týká především sledování rodokmenu.

Využití ústně předávané, resp. orální tradice (lidové podání vztahu k minulosti) k rekonstrukci představuje vždy určité riziko, resp. je riskantní, tzn., že může být zavádějící (rekonstrukce=vedení do původní podoby); riziko= nebezpečí škody či nezdaru v podnikání něčeho). V každé společnosti současnost, současné skutečnosti (realita) ovlivňují paměť a vzpomínky. Historie je často plná domněnek, smyšlenek až výmyslů, resp. konstrukcí (fikce). Nicméně ale i orální tradice (historie jako ústně předávané příběhy či dějeprava) často obsahuje mnohdy velmi důležité, použitelné a využitelné údaje. Rekonstrukce a hypotézy založené na orální tradici mohou být později testovány archeologickými nálezy (test=zkouška

k ověřování určitých hodnot). Pravidelně jevy opakující se napříč kulturami, které jsou známy z nejlépe doložených či dokumentovaných následných událostí (sekvence) pak mohou být použity k posouzení pravdivosti, resp. pravděpodobnosti ústních tradic. Takový přístup byl i použit při rekonstrukci vzniku a vývoje (evoluce) státního útvaru Buganda.

STÁTNÍ ÚTVAR BUGANDA (State Formation in Buganda)

(resp. vznik a utváření státu v Bugandě)

Někdejší království Buganda, severozápadně od Viktoriina jezera (Lake Victoria), je nyní provincií státu Uganda (Republic of Uganda; provincie=větší správní území, často venkovský kraj mimo hlavní město). Když angličtí cestovatelé John SPEKE a Richard Francis BURTON, kteří hledali prameny Nilu, v r. 1862 navštívili i Bugandu, byl v této oblasti silný, mocný a hustě zalidněný stát (Obr.13.3).

V důsledku velkého množství dešťových srážek či silných dešťů, které byly rozloženy přes celý rok (deště trvaly jak je rok dlouhý) Gandané (Ganda je lid obývající Ugandu) byli schopni pěstovat banány a řadu příbuzných banánovníků. Tyto užitkové rostliny, pěstované jako zemědělské plodiny, jsou trvalé, tj. víceleté, dávají plody po celý rok a jsou vysoce plodonosné a výnosné (produktivní) a k obživě mají mnoho výhod a předností. Na rozdíl od obilovin, banány nejsou sklizeny všechny najednou, ale trsy banánů se trhají průběžně po celý rok podle potřeby. Jednou zasazené pak banánovníky mohou dávat úrodu až 4 roky.

Podobně jako obiloviny, např. pšenice a ječmen na starodávném Středním Východě, i v Bugandě byly banány a jiné banánovníky soustředěny a hustě vysázeny a staly se tak spolehlivým a bezpečným zdrojem kalorií. Mohly podporovat i hustotu obydlí usedlých obyvatel. V ostrém protikladu (kontrast) k zavlažovanému zemědělství jsou náklady vynaložené na pěstování banánů (investice), zejména co do množství práce minimálně nízké až zanedbatelné. Práce vynaložená na pěstování banánů byla tedy velmi malá. Nízké náklady a pracovní nároky na hospodářství zajišťující přímou obživu znamenaly či měly za následek, že obživu mohly zajišťovat jen ženy a udržovat hospodářství tak samy (subsistenční ekonomie). Muži byli zemědělských prací zbaveni (nemuseli je vůbec dělat) a mohli se plně věnovat práci pro vyšší vrstvy, pro autority (vážené osobnosti), vládní a správní představitele. Muži zbavení zemědělských prací byli tak uvolněni k veřejným činnostem, resp. pracím pro veřejnost, povolávání do armády a k provozování řemesel. Výživa obyvatelstva banány a banánům podobnými plody ovšem vyžadovala, aby jednostranná strava byla doplňována i jinými potravinami, zejména bohatými na bílkoviny (zdroje proteinů). To zase pomáhalo prosadit v hospodářství rozmanitost (variabilní ekonomika) a podporovalo i obchod mezi různými oblastmi, což vše ovlivňovalo utváření a rozvoj státní organizace čili státu. Lidé Ganda lovili zvěř, chytali ryby (lov a rybolov) a drželi ovce a kozy, dobytek (skot), drůbež i buvoly. Velmi významnou složkou výživy v blízkosti Viktoriina jezera byly zejména ryby. Ovládání a řízení vnitrozemského obchodu rybami a jinými jezerními produkty (regulace) představoval jeden ze způsobů, jímž vládcí měli oblasti vzdálené od hlavního města pod kontrolou. Někteří lidé byli tedy zbaveni nutnosti či přímo vyčlenění z nutnosti podílet se na obživě a pracovali jako řemeslníci nebo úředníci, správci a organizátoři (administrace), kromě jiných zaměstnání. Buganda měla dokonce i povolání či specializace, založené již na dělbě práce podle pohlaví, resp. na různé společenské roli muže a ženy (gender). Ve státech, jejichž hospodářství je založeno na obdělávání půdy a pěstování plodin (kultivace) není možné, resp. je velmi neobvyklé, aby muži byli zcela (totálně) osvobozeni od přímé obživné činnosti. Ale velmi nízké nároky na práci s banánovníky či minimální požadavek namáhavé práce, to právě

v Bugandě umožnily či dovolily. (Poznámka: specializace=zaměření, zúžení nějaké činnosti nebo oboru jen na určitý úsek, spojený se zkvalitněním, odborněním; speciální= mající zvláštní osobitý charakter, zaměřený a určený jen k určité věci nebo cíli.) Muži tedy mohli věnovat veškerý svůj čas válečnictví, byli vojáky z povolání (profesionálové „na plný úvazek“), vyžadující časově náročnou a dobrou práci. Mnozí se zase specializovali jako řemeslníci nebo obchodníci či kupci. Mohli též pracovat na stavbě cest, mostů a jiných veřejných zakázkách, které rozšiřovaly dopravní síť (transport) a napomáhaly a usnadňovaly válečná dobrodružství Bugandy, tj. výpady a nájezdy na úkor a účet sousedů.

Jak se tedy Buganda vyvíjela a co může tento proces (zákonitě a na sebe navazující a vnitřně související změny) nám říci o formování, tj. vzniku a vývoji, státních útvarů obecně?

Jakož i v jiných případech, formování států, jejich vznik a vzestup, může být vysledován a zjištěn vždy se vznikem či objevením se produktivního hospodářství (přímé prvovýroby potravin), což je začátek postupného vývoje a dozajista jeho důvod a příčina.

Pěstování užitkových rostlin s bohatou úrodou, spojené s užíváním kovů, zejména železných nástrojů, se během prvních století našeho letopočtu (B.P.) rychle rozšířilo po celé Africe. Pěstování banánovníků a sklizeň banánů a podobných tropických plodin v blízkosti jezer ovšem nevytlačilo ani zcela nenahradilo lov a sběr, které doplňovaly a rozšiřovaly jisté a spolehlivé zdroje kalorií. Tropické ovoce doplňoval lov, rybolov a sběr, které vedle obdělávání půdy a pěstování rostlin stále pokračovaly. Původní kmen Ganda se svými banánovníky a železnými nástroji měl možnost zvětšovat a rozšiřovat své území (expanze) pokud nebyl blokován, tj. pokud to neznemožnili sousedé, sousedící společnosti, nebo pokud nedosáhli přírodních limitů čili krajních mezí a nevyčerпали možnosti banánové niky (nika=životní prostředí vyhovující potřebám nějakého souboru rostlin). Jinými slovy, mohli expandovat, dokud se setkávali jen s faktory společenského a fyzického vymezení, abychom připomněli Caineirovu teorii o utváření státu. Populace, resp. obyvatelstvo, vzrůstala a rozšiřovala se, v odlehlejších oblastech, vzdálenějších od Viktoriina jezera, byly zakládány nové vesnice. Aby byla zachována či udržela se i strava obsahující ryby, vnitrozemci čile obchodovali s lidmi žijícími na pobřeží jezera. Základ pro hodnocení společenského postavení rodů (rank) vzrostl díky rozdílnému a odstupňovanému populačnímu růstu, kdy některé rody se zvětšily a rozšířily více než jiné. Vádkami, které existovaly v Bugandě do r. 1600, větší rody měly více členů na více místech a tím i širokou a rozsáhlou podporu. Buganda dosáhla úrovně hodnostářské společnosti (náčelnictví). Největší rody tak nabyly na síle a získaly moc.

Ovládaly a řídily hospodářství v regionech, v jednotlivých oblastech, které se stále rozšiřovaly. Spravovaly, vedly a řídily společensko-mocenský či sociálně-politický systém, který se z hodnostářské společnosti postupně vyvíjel v typickou státní organizaci, stát. V 19. stol. n.l., kdy Buganda byla na svém vrcholu, ovládnutí (regulace) rozmanitosti přírodního prostředí (ekologická diverzita) a obchod mezi oblastmi (regiony) se staly hlavním předmětem zájmu státních či vládních orgánů. Obživa banány či plody různých banánovníků, zvýhodnila a podpořila vedoucí postavení a převahu Bugandy v celé velké oblasti (region), stejně jako poloha blízko vodních cest (transport) a pobřežní obchod. Nakonec se armáda stala mocnou útočnou čili ofenzivní silou a rozšířila hranice Bugandy nájezdy a útoky, obsazením a zábory sousedních území.

Vidíme zde, jako i v ostatních podobných případech formování státu, že k tomuto procesu v Bugandě přispělo více či mnoho činitelů (faktorů). (N.B. proces=postupné a zákonitě na sebe navazující a vnitřně související změny.)

Populační nárůst, omezení a vymezení přírodním prostředím (cirkumskripce), rozmanitost prostředí (ekologická diverzita), obchod (komerce) a trvalé (permanentní) obdělávání půdy a pěstování užitkových rostlin (kultivace), ale nikoliv zavlažování, byly důležité všechny.